

УДК: 37.035

ВИХОВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ: МОТИВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ

Маріям УЙСІМБАЄВА (Київ)

Постановка проблеми. Соціальні зміни, що відбуваються в суспільстві – розбудова демократичної держави, створення демократичного простору, становлення громадянського суспільства, поставили перед системою освіти завдання сформуванню соціально активну, вмотивовану особистість, яка займає активну життєву позицію. Саме тому останнім часом у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів все більше уваги приділяється питанням виховання соціальної активності старшокласника. Старшокласник постає як активний суб'єкт життєдіяльності, особа, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості, бути активним учасником соціально корисної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні аспекти розвитку особистості досліджують Т. Алексєнко, І. Зверєва, В. Радул та інші. Вивченню проблем формування соціальної активності особистості присвячені дослідження педагогів Є. Белозерцева, Л. Вохминої, Б. Вульфою, О. Газмана, С. Дармодехіна, Л. Захарової, А. Зосімовського, Л. Іванова, М. Твердохлеб та ін.

Вітчизняні науковці І. Бех, Т. Алексєнко, А. Мудрик, Н. Остапенко, І. Павлова, Ю. Пятіна, В. Радіонова, О. Скрипченко, С. Максименко, Л. Спіріна, М. Рожкова та інші досліджували проблеми розвитку соціальної активності особистості.

Вікові зміни в мотиваційній сфері особистості старшокласника досліджено у працях К. Абульханової-Славської, Ю. Аксєнова, Л. Вигодського, М. Докторовича, Т. Мальковської, А. Наследова та ін.

Разом з тим, аналіз останніх публікацій дозволяє стверджувати, що у сучасних педагогічних дослідженнях проблем соціальної активності особистості не приділяється достатньо уваги вивченню мотиваційної складової соціальної активності молоді, визначенню та врахуванню вікових особливостей мотиваційної сфери старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Метою статті є проведення теоретичного аналізу мотиваційного компоненту соціальної активності старшокласників.

Виклад основного матеріалу. З урахуванням предмету дослідження, соціальну

активність старшокласників ми розглядаємо як процес співпраці вихователя і вихованця з метою виховання в старшокласників соціальних якостей, які виявляються у соціальній діяльності та поведінці, що відповідає моральним нормам, принципам та правилам прийнятим у суспільстві, визначає готовності до реальної соціальної діяльності, забезпечує входження старшокласників у життя суспільства.

Сутність соціальної активності особистості полягає в суспільно-значущих потребах особистості при їх взаємодії з внутрішньою мотиваційною сферою. Адже саме зовнішні стимули і є тою змістовою частиною соціальної активності особистості, що діють безпосередньо на внутрішні. Людські потреби розвиваються в діяльності разом з розвитком суспільних умов життя, виробництва, науково-технічним прогресом. Сам спосіб задоволення потреби зумовлює розвиток та сприяє формуванню нових потреб, які неминуче виникають у різних сферах суспільного буття, людської діяльності. Чим вищий рівень цивілізованості суспільства, економічного та духовного розвитку, тим багатшими і різноманітнішими є його потреби. Внутрішніми спонуканнями до дій стають мотиви, які є результатом усвідомлення особистістю своїх потреб і виявляються в конкретних прагненнях їх задовольнити [11].

В основі соціальної активності особистості лежать потреби. За цих умов активність особистості можемо розглядати як форму вираження потреб. Зміст і механізми формування цих потреб розкривають інтереси, цільові установки, мотивація соціальної активності старшокласників. Для вияву соціальної активності провідними є суспільні потреби. Соціальні потреби, на відміну від природних, формуються в процесі розвитку людини як особистості під впливом середовища й виховання. Тому виховання має значний вплив на рівень соціальних потреб особистості оскільки саме ці потреби є визначальними у соціально-ціннісній спрямованості діяльності, готовності діяти в інтересах соціальної спільноти.

Глумачення соціальної активності з погляду розвитку соціальних потреб та усвідомлення соціальних явищ, на думку Т. Мальковської, передбачає формування в підростаючого покоління чіткого уявлення про ті цінності, які функціонують в суспільстві, оскільки ці цінності

надають стійкості позиції особистості [10, с. 22-23].

Як зазначає С. Поліщук, ціннісні орієнтації є «тим вихідним і необхідним психологічним механізмом, який обумовлює прагнення, спрямованість учня до максимальної реалізації в тій сфері життя, яка найбільш значуща для нього, спрямовує соціальну поведінку особистості» [14, с. 8].

Особливість ціннісних орієнтацій полягає в тому, що вони є компонентом не тільки свідомості, але й поведінки. Саме тому вони перетворюються на переконання, мотиви поведінки індивіда. На нашу думку, основою виховання соціальної активності старшокласників є формування їх ціннісних орієнтацій, які впливають на формування особистісно значущих мотивів соціальної діяльності. Потреби визначають мотиваційну сферу особистості старшокласника.

Погоджуємося із зауваженням А. Здравосмілова про те, що ціннісні орієнтації є стрижнем свідомості, вони визначають змістовну сторону спрямованості особистості і виявляються у вибірковому ставленні до різних видів діяльності, становлять основу світогляду та мотивації життєвої активності [5].

У ранній юності відбуваються кардинальні зміни в мотиваційній сфері особистості, а відповідно змінюються всі «види спонукання: мотиви, потреби, інтереси, цілі, мотиваційні установки» [2]. У зміст мотивів на перший план висуваються мотиви, які пов'язані із світоглядом, що формуються, з планами майбутнього життя. Структура мотивів характеризується наявністю суспільно значущих та ціннісних мотивів. Вони виникають на базі свідомо поставленої мети та свідомо прийнятого наміру. Головні мотиваційні напрямки цього періоду: самопізнання, самовиявлення, самоствердження [13, с. 14-15].

Соціально значущий мотив визначається через інтереси, мотиви, очікування, потреби старшокласників щодо реалізації себе в соціально корисній діяльності. Разом з тим, як зазначає В. Мерлін, активне ставлення до оточуючого світу виявляється не лише у мотивах, але і у властивостях особистості. Властивість особистості, продовжує науковець, являє собою не один, а цілу систему взаємно пов'язаних мотивів. Ієрархічна структура мотиваційної сфери особистості у найбільш досконалій формі передбачає засвоєння певних моральних цінностей як домінуючих мотивів поведінки. У процесі формування особистості поступово розвиваються і стають стійко домінуючими певні мотиви поведінки і діяльності, підкоряючи собі всі інші, що і

визначає відповідну спрямованість особистості [12, с. 402].

На неоднорідність соціального стану старшокласників звертає увагу Л. Вигодський, визначаючи її як соціальну ситуацію розвитку. З одного боку, старшокласника продовжують хвилювати проблеми, успадковані від підліткового стану (вікова специфіка, право на автономію від старших, проблеми взаєностосунків та ін.). З другого – перед ними стоять завдання життєвого самовизначення [3].

Саме на основі нової соціальної ситуації розвитку відбуваються докорінні зміни в змісті й співвідношенні основних мотиваційних тенденцій особистості старшокласника, які визначають зміни інших його психологічних особливостей (зростання незалежності від звичних авторитетів, поступове переміщення центру спілкування в компанію ровесників, зростання значущості думок й оцінок інших людей призводять до ролєвих змін) [4].

Як зазначає К. Абульханова-Славська, у віці 14-16 років формуються й міцніють ціннісні орієнтації, звички й погляди людини, відбувається розвиток емоційної, вольової мотиваційної сфери старшокласників через усвідомлення моральних цінностей. Протиріччя розвитку, властиві цьому віку, помітно посилюються. З одного боку, потреба юнацтва у визначенні свого місця в системі громадських стосунків, прагнення до самоствердження, самореалізації, самовдосконалення стимулюється соціальними процесами, що відбуваються зараз, з другого – стикається з відсутністю розуміння, поваги дорослих і з відсутністю умов для реального виходу юнацтва на серйозні справи [1].

З урахуванням проведеного аналізу можемо констатувати, що під час організації процесу виховання соціальної активності старшокласників мають бути враховувати такі вікові особливості, що впливають на мотиваційну сферу особистості старшокласника:

1). у юнацькому віці активність як природна здатність перетворюється в соціальну систему потреб та інтересів (Б. Анан'єв);

2). у цей вік відбувається вирішальний етап становлення світогляду особистості;

3). відбуваються докорінні зміни в змісті й співвідношенні основних мотиваційних тенденцій особистості старшокласника (М. Докторович);

4). у юнацькому віці відбувається розвиток самопізнання (І. Кон), самосвідомості, що є провідною передумовою становлення і розвитку образу Я (Я-концепції) особистості (Р. Бернс);

5). у період юності відбувається перехід індивіда з позиції об'єкта соціальних відносин у

позицію їх активного суб'єкта (Є. Марков), що характеризується активним засвоєнням суспільних норм і функцій, оволодінням соціальними ролями;

6). провідною для старшокласників є комунікативна та різнобічна суспільно корисна діяльність (Ю. Аксенов);

7). досить інтенсивно відбувається процес набуття досвіду соціальної взаємодії на основі прагнення старшокласників знайти своє місце в системі суспільних зв'язків;

8). центром розвитку стає особистісне самовизначення, а центром життєвої ситуації, навколо якого починає обертатися вся їхня діяльність та інтереси, вибір життєвого шляху (В. Вербець);

9). виховання соціальної активності старшокласників – це процес тривалий, що відбувається поступово й вимагає постійної та цілеспрямованої виховної роботи як всіх соціальних інститутів, так і самої особистості (самовиховання).

Реалізація соціальноактивної життєвої позиції залежить від ступеня сформованості взаємин, інтересів, установок та навичок соціальної діяльності. Особистість постає як активний суб'єкт життєдіяльності, особа, яка здатна реалізувати свої потенційні можливості, жити повноцінним життям, самостійно діяти, здійснювати власний вибір, приймати незалежні рішення та відповідати за їхні наслідки. Адже виховання особистості спрямоване не на засвоєння готової інформації, а на вироблення своїх власних поглядів і суджень щодо тої чи іншої ситуації, яка буде виникати на життєвому шляху, а отже успішне розв'язання їх у майбутньому.

Мотивація – процес спонукання себе і інших до діяльності для досягнення особистої і групової мети, цілей організації, суспільства загалом. Мотиваційна система особистості є джерелом суб'єктивної детермінації будь-яких доцільних форм соціальної поведінки [15].

Мотивація зазвичай розглядається як імпульс, що виникає усередині організму, або як тягіння, котре, впливає з якогось зовнішнього стосовно індивіда об'єкта. Мотиваційна сфера – це стрижень особистості, її стимулююча сторона, рушійна сила поведінки людини [8].

Спрямованість, на думку Л. Фрідмана, розглядається і як система «взаємопов'язаних між собою потреб (програм особистості) в певних відношеннях до оточуючого світу (переконань, ідеалів, інтересів, мрій і та ін.)», яка визначає ставлення особистості до оточуючого середовища [16, с.14].

Такої думки дотримується і Б. Ломов, який зазначає, що у глобальному плані спрямованість

можна оцінити як відношення того, що особистість одержує від суспільства, до того, що вона йому дає, вносить у його розвиток [9, с. 81]. Відповідно, спрямованість старшокласників можемо визначити як сукупність стійких мотивів.

Спрямованість впливу виховної системи на саморозвиток вихованця і (вихователя) охоплює різноманіття мотивації всіх складових його процесів – самопізнання, цілеспрямованого оволодіння своєю поведінкою (самоуправління), удосконалення вольових якостей, підвищення рівня продуктивності в будь-якій соціально цінній діяльності, духовного самовдосконалення, ціннісно-особистісного самовизначення, багатогранної самореалізації (самоактуалізації), а також підтримка цих зусиль особистості, створення для цього сприятливих умов – свободи самовираження і творчості, можливостей включення вихованців у різнобічну діяльність на основі самоорганізації й самодіяльності, забезпечення кожній особистості позитивного самобутнього статусу згідно з її здібностями і потенціалом; формування на цій основі стійкого досвіду саморозвитку [7].

Отже, можемо зробити висновок, що в юнацькому віці поступово відбувається зростання соціальної активності, пов'язане з переходом старшокласників у позицію активного суб'єкта соціальних відносин, відповідно до обсягу соціальних зобов'язань, соціального досвіду та ефективності процесу виховання та самовиховання.

У своєму дослідженні за основу визначення основних мотивів соціальної активності старшокласників ми обрали поділ типових мотиваторів (установок) залежно від сфер відносин (до життя, до людей і до себе) запропонований Є. Ільїним, які враховують соціальну спрямованість мотивів особистості [6]:

Мотиватори, що мають відношення до життя: заради матеріального благополуччя – «щоб мати матеріальні блага»; заради полегшеного існування – «щоб легше жити»; заради кращого життя – «щоб було краще жити»; заради запобігання неприємностей.

Мотиватори, що мають відношення до людей: заради гарних взаємин з людьми – «щоб добре ставитися до людей»; заради альтруїзму, можливості допомагати іншим.

Мотиватори, що мають відношення до себе: заради позитивного відношення людей – «щоб до мене ставилися з повагою»; заради вдосконалювання – «щоб удосконалювати себе»; заради самореалізації.

На їх основі було розроблено перелік основних мотивів соціальної активності та

запропоновано старшокласникам визначити основні мотиви власної соціальної активності. Відповідно до результатів констатувального експерименту основними мотивами соціальної активності старшокласники учнями визначено: почуття обов'язку перед суспільством, родиною, отримання досвіду соціальної поведінки, можливість набути соціального досвіду, прагнення принести користь суспільству, можливість відстоювання соціальної справедливості, отримання задоволення в активному суспільному житті, можливість виділитися серед інших, виробити в себе певні риси характеру, прагнення отримати схвальну оцінку вчителя, батьків чи друзів, можливість уникнути соціальних санкцій, можливість завоювати авторитет у оточуючих людей, дотримання соціальних норм і правил, розвивати свої організаційні здібності, бажання отримати матеріальну винагороду.

Найбільшу питому вагу отримали мотиви представлені у першому і другому блоках. Відповідно можемо констатувати, що для сучасного старшокласника основними мотивами соціальної активності, які визначають їх бажання до соціально корисної діяльності, є розуміння почуття обов'язку перед суспільством, прагнення принести користь суспільству, прагнення отримати схвальну оцінку вчителя, батьків чи друзів, бажання отримання досвіду соціальної поведінки. Така структура мотивації визначає одним з критеріїв соціальної активності старшокласників соціальну спрямованість. Соціальна спрямованість – система мотивів старшокласників, що обумовлена їх ціннісними орієнтаціями.

Висновки. На підставі зазначеного вище можемо зробити висновок, що в основі мотивації соціальної активності старшокласників лежать потреби. Соціальна активність старшокласників характеризує усвідомлення старшокласником себе як повноправного члена суспільства, розвиток соціально та особистісно значущих мотивів та потреб, прояв соціальних почуттів, що виявляються у емоційному ставленні до соціального оточення, прагненням до соціальної взаємодії. Від мотивації соціальної активності залежить ступінь активності старшокласників у соціально корисній діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология формирования и развития личности. – М.: 1981. – С. 31-79.
2. Асеев В.Т. Мотивация поведения и формирования личности / В. Т. Асеев. – М.: Мысль, 1984. – 154с.
3. Выготский Л. С. Проблема сознания /Л.С. Выготский // Собр. Соч.- М, 1982 – Т.1. – 349 с.
4. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук – 13.00.05 / Марина Олександрівна Докторович; Інститут проблем виховання АПН України. – Київ – 2007. – 20 с.
5. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 223 с.
6. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – Спб., Питер, 2003. – 512 с. – Серия «Мастера психологии».
7. Канішевська Л. В. Теоретико-методичні основи виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності [Текст]: дис. ... док. пед. наук: 13.00.07 / Любов Вікторівна Канішевська; Інститут проблем виховання НАПН України. – Київ. – 2011. – 489 с.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Издательский центр «Академия», 2004. – 352 с.
9. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения // Психологические проблемы социальной регуляции поведения / Б. Ф. Ломов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – С. 85 – 93.
10. Мальковская, Т.Н. Социальная активность старшекласников / Т. Н. Мальковская. – М., 1988. – 142 с.
11. Максимюк С.П. Педагогіка : Навчальний посібник / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005. – 667 с
12. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / Под ред. Е. А. Климова. – М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 702с.
13. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / Андрей Дмитриевич Наследов. – СПб. : ООО «Речь», 2004. – 388 с.
14. Поліщук С. П. Психологічні умови розвитку соціальної зрілості учнів вищого професійного училища [Текст]: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Поліщук С. П. – К., 2007. – 22 с.
15. Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городянко – К.: Акдемвидав, 2008. – 456 с. (Серія «Енциклопедія ерудита»).
16. Фридман Л. М., Волков К. Н. Психологическая наука – учителю / Л. В. Фридман, К. В. Волков. – М.: Просвещение, 1985. – 224 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уйсїмбасва Марїям Валїханївна – аспїрантка лабораторїї діяльності позашкільних закладів Інституту проблем виховання НАПН України.

Коло наукових інтересів: дослідження проблем виховання соціальної активності особистості.